

Michel Huglo

Megjegyzések a Passió énekéhez

Tegnap és ma

2008. március 21-én a világ valamennyi televíziónézője, aki figyelemmel kísérte a jeruzsálemi Szent Kereszt-bazilikából közvetített nagypénteki szertartást, csodálkozva hallgathatta a János-passió három diákonus által latinul előadott énekét. Az egyik énekes a passió eseményeit deklamálta a közepső regiszterben, a másik Jézus szavait szólaltatta meg mély fekvésben, a harmadikra maradt, hogy magas hangon tolmácsolja Péter apostolnak, a főpapok szolgálólányának, Pilátusnak stb. a szavait, míg az összegyűlt tömeg hangját többszólamú előadás képviselte. Sajnos mind a recitációt, mind a többszólamú szakaszokat elnyomta a közvetítést kísérő szövegfordítás.

Michel Huglo francia származású amerikai zene-történész, a University of Maryland professzora, a nemzetközi középkorkutatás egyik legelismertebb alakja, doyenje. E tanulmánya a Szendrei Janka 70. születésnapjára rendezett nemzetközi konferencián, 2008. november 30-án hangzott el.

Mindazonáltal érzékelhető volt a különbség a nagypénteki passió ünnepélyes éneke és a liturgikus esztendő legnagyobb ünnepéhez kapcsolódó evangélium egyszerű megszólaltatása között. Az ősi hagyomány helyreállítására irányuló törekvés minden bizonnyal XVI. Benedek pápa szándékát tükrözte, aki nemcsak teológusnak és liturgiatudósnek mutatkozik, de egyúttal a Nagy Szent Gergely pápának tulajdonított ének ismerőjének is.

Hogy jobban megértsük ennek a rekonstrukciónak a jelentőségét, vissza kell térnünk a régi forrásokhoz, amelyek némelyike annál értékesebb számunkra, mivel keletkezése Nagy Szent Gergely uralkodásának idejére esik. Elsőként arra kell emlékeztetnünk, hogy a XII. századig a passiót egyetlen diákonus recitálta. Ennek bizonyosságául szolgál Angilram metzi püspök ordója,¹ amely elrendelte azon diákonus járandóságának kifizetését, aki a virágvasárnap és nagypénteki passiót énekelte. Először egy XII. századi premontréi ordináriusban,² majd később 1254-től általában a domonkosoknál³ találkozunk a három különböző szerepű diákonus említésével: egyikük a passiót recitálta, a másik Jézus hangját, a harmadik pedig az összes többi szereplőét képviselte.

¹ Michel ANDRIEU: „Règlement d’Angilramme de Metz (768–791) fixant les honoraires de quelques fonctions liturgiques”, *Revue des Sciences religieuses* [Strasbourg] X (1930) 349–369.

² Placide LEFÈVRE: *L’Ordinaire de Prémontré d’après les manuscrits du XIIe et du XIIIe siècle*. Revue d’Histoire ecclésiastique. Bibliothèque 22. Louvain, Bureaux de la Revue 1941; *In Dominica Palmarum*.

³ Michel HUGLO: „Comparaison du Prototype du Couvent Saint-Jacques de Paris avec l’exemplaire personnel du Maître de l’Ordre des Prêcheurs (Londres, British Library, Add. Ms 23935)”, in *Aux origines de la Liturgie dominicaine: le manuscrit Santa Sabina XIV L 1*, sous la direction de Leonard Boyle et de Pierre-Marie Gy, o.p. CNRS Editions, Paris 2004. 202., 208.

Az első, 1474-ben nyomtatott *Missale Romanum*-ban,⁴ majd az 1570-ben V. Pius által életbe léptetett római misszáléban a passió szövegét két betű és egy fekete kereszt tagolja: a C betű a történet elbeszélését, az S az apostolok és más szereplők, a kereszt pedig Jézus szavait jelöli. Míg a kereszt jelentése nyilvánvaló, a misszálé magyarázata nélkül a C és S jelentése homályban maradna: eszerint a C jelentése *Chronista*, az S-é pedig *Synagoga* volna. Ma már megállapítható, hogy ez a rubrika (definíció) a betűket évszázadokon át hagyományozó források ismeretének hiányáról tanúskodik.

A magam részéről több mint 75 éve ismerem e rubrikákat anélkül, hogy értettem volna, több ízben olvastam őket a bruges-i Saint-André-apátság által kiadott misszáléban.⁵ Később Solemnes-ben, ahol a passiót minden évben latinul adták elő, végre megértettem, hogy Dom Joseph Gajard karnagy 1935-ben miért rekonstruálta a liturgikus használat számára a négy passió dallamait.⁶

Végül 1949-től lehetővé vált olyan munkák segítségül hívása, mint Bannisteré (a *Paléographie Musicale*-ban),⁷ Karl Youngé,⁸ Vatikán liturgikus kéziratának Pierre Salmon által összeállított katalógusa⁹ vagy Leroquais katalógusai stb.¹⁰ A későbbiekben, 1962-től kezdődően alkalmam volt számos evangeliárium, evangelisztárium és misszálé tanulmányozására Párizs négy könyvtárában, át-nézhettem a brüsszeli Bibliothèque Royale 20 legfontosabb evangeliáriumát, 15 müncheni kéziratot és sok egyéb forrást.

Első megállapításom a C + S betűsorról ill. 145 forrás, azaz az összes átvizsgált kézirat 24%-a alapján, amelyek közül a legtöbb Itáliából, majd Frankföldről származik. Ezt a betűkészletet össze kell vonni az ezzel rokon C T S betűsor eseteivel, mivel az utóbbi 70 előfordulása általában régebbi a C + S használatánál, s nincs kétség afelől, hogy a kereszt e régebbi sor T betűjének származéka.

A passióban használatos betűk megfelelő értelmezéséhez három forrást hívhatunk segítségül: egyfelől Notker Lambertushoz írott levelét a IX. század végéről, másfelől Amerus *Practica artis musicae* c. traktátusának (1271) egy passzusát,¹¹ végül magukat az evangeliáriumokat, amelyekben a passió kezdetén

⁴ Robert LIPPE (ed.): *Missale Romanum Mediolani, 1474*. Vol. I: *Text*. Harrison and Sons, London 1899., Vol. II: *A Collation with other Editions published before 1570*. British Museum, London 1907.

⁵ Dom Gaspar LEFEBVRE: *Saint Andrew Daily Missal*. Abbey of St. André, Bruges; St. Paul, E. M. Lohmann Co. 1937.

⁶ Dom Joseph GAJARD: „L'édition Vaticane du chant de la Passion”, *Revue grégorienne* VI (1921/1) 19–32.

⁷ Henry Marriott BANNISTER: *Monumenti Vaticani di Paleografia musicale latina*. Harrassowitz, Leipzig 1913.

⁸ Karl YOUNG: *The drama of the medieval church* 2 vols. Clarendon Press, Oxford 1933.

⁹ Pierre SALMON: *Les manuscrits liturgiques latins de la Bibliothèque Vaticane*. Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1968–1972., vol. 5: *Tables générales* (1972), 173. Giacomo BAROFFIO: „Le litterae Passionis nei libri liturgici italiani”, *Aevum* LXXIII (1999) 295–304.

¹⁰ Victor LEROQUAIS: *Les Sacramentaires et les Missels manuscrits des bibliothèques publiques de France*. magánkiadás, Paris 1924. 4 kötet [914 Hds.].

¹¹ Amerus. *Practica artis musicae* (1271), ed. Cesarino RUINI: *Corpus scriptorum de musica*, vol. 25. American Institute of Musicology, [Neuhausen-Stuttgart] 1977.

megtaláljuk a három betű feloldását: a C általában *cito*, *citius* ('gyorsan', 'gyorsabban'), illetve egyetlen esetben *caute* ('elővigyázatosan, gondosan') értelmezésben jelenik meg; ez utóbbi értelmezés a recitáció összefüggésében nehezen értelmezhető.

A T betű magyarázata *tract(im)*, azaz 'lassan, vontatott hangon előadva' — Jézus szavaival összhangban lévő előadási utasítás. Két francia kéziratban az S betű feloldása *su(sum)* vagy *sursum*, azaz emelt hangon, s az összegyűlt tömeg, a Jézust kérdező apostolok vagy Pilátus előadásmódjára vonatkozik.

Eddig tehát minden világos. Mindazonáltal saját katalógusomban további, az eddigiekkel összhangot mutató betűsorok is találhatóak, így például a C T L (az L jelentése *levate*, az S-é pedig *sursum*), vagy a C T A (az A megfejtése *alti-us*, azaz emelt hangon, ahogyan a szent-galleni graduálék esetében).

	evangeliáriumok és misszálék szerint	Notker levele alapján
a	<i>al</i> (1 MS) <i>alte</i> (8 MSS)	<i>altius</i>
c	<i>ci</i> (1 MS) <i>cito</i> (2 MSS) <i>citius</i> (1 MS)	<i>cito</i>
c	<i>ce[leriter]</i> (1 MS)	<i>celeriter</i>
d	[Jézus mély fekvésben megszólaló szavainál: <i>deprimatur</i>]	<i>deprimatur</i>
i	<i>io/iosum</i> (4 MSS)	<i>iosum vel</i> <i>inferius</i>
l	<i>lt/leniter</i> (1 MS, IX. sz.)	LEVARE
m	<i>mediocriter</i> (a recitációban) <i>media voce</i> (a recitációban)	<i>mediocriter (melodiam moderari)</i>
P	<i>pie</i> (1 MS) <i>pl/pla/plne/plane</i> (3 MSS)	PRESSIONEM <i>vel</i> PRENSIONEM
s	<i>su/sur/sus/sursum</i> (6 -)	<i>susum vel sursum</i>
t	<i>trac(tim)</i> (1 MS)	TRAHERE <i>vel</i> TENERE

A passiókban használatos betűjelzések értelmezése

Emellett figyelemreméltó a D betű használata, amely Jézus szavait jelzi és jelentése *deprimatur* ('lenyomva, lehangolva'), mivel a diákonusnak azt a recitációnál egy kvinttel mélyebben kell énekelnie. Csak egy olyan esetet ismerünk, egy IX. századi evangeliáriumban, ahol az L betű jelenik meg, *len* azaz

leniter (értsd: 'könnyedén'), illetve *pie* ('jámbersággal') értelemben (ld. pl. *Consummatum est — Elvégeztetett*).

Ezzel szemben a tömeg megnyilvánulását erősebb hangon, *fortiter* kell énekelni (pl. *Non in die festo; ne forte tumultus fieret in populo*,¹² 1. kottapélda). Végezetül egyetlen egyszer találkoztam a *K* betű használatával, és pedíg a „Barabas” szóhoz kapcsolódva, amikor a nép Jézus helyett őt kívánja felmenteni (Mt 27,21). Lambertushoz írott levelében Notker e ritka betű jelentését így magyarázza: *klenche, id est clange, clamitat* ('élesen felkiált'). Ez a lárma a Pilátus által szabadon bocsátandó nevek bekiabálását jelenti.

tették,¹⁴ a későbbiekben a XII. századtól, pl. Cambrai-ban, Metzben és másutt, mindezt négyvonalas kottaszisztémába helyezve. A tömeg éneke, amelyet a gregorián korális idején eleinte több énekes szólaltatott meg, majd a *falsobordone* technikával, végül a XV. és XVI. században pedig valóságos többszólamúsággal jelenítettek meg,¹⁵ elvezetett egy új zenei műfaj, a passió létrejöttéhez. Ehhez illesztette Johann Sebastian Bach a német nyelvű recitációt, a nép hangját megjelenítő többszólamú turbákat, a lutheránus korált és az áriákat, hogy ezáltal 1724–1727 között megszülethessenek kántori életpályájának jövőbe mutató mesterművei.¹⁶

A legkorábbi evangéliumkéziratok a passióban használatos betűjelekkel

Rövidítések:

CLA = E. A. LOWE: *Codices latini antiquiores* (Oxford, 1934–1971)

CLLA = K. GAMBER: *Codices latini liturgici antiquiores* (Freiburg/S, 1968–1988)

Ø = nincs harmadik betűjel

BASEL, Universitätsbibliothek, B II 11 (saec. IX., 2/4), Tours, később a bázeli karthauzi kolostor.

Bernhard BISCHOFF: *Katalog der festländischen Handschriften des neunten Jahrhunderts*, Teil I: *Aachen-Lambach* (Wiesbaden 1998), 58, n° 260.

Betűjelek Máté és Lukács evangéliumában: **Ci** and **tr** (a recitáció számára); a Lukács- és János-evangéliumban: **C T Ø**, a német neumákkal egyidejűleg beírva (ff. 181–182).

CAMBRIDGE, University Library Kk I 24 (saec. VIII), evangéliumok Northumbriából.

CLA II, n° 138; Henry Marriott BANNISTER: *Monumenti vaticani di paleografia musicale*. Leipzig 1917. n° 891.

Betűjelek: **C L Ø**, utólagos, angolszász kéztől származó bejegyzések.

KÖLN, Dombibliothek, 56 (saec. IX, 3/4), evangéliumok.

BISCHOFF: *Katalog I*, 391, n° 1892.

Betűjelek: **C L Ø**, továbbá utólag **A** Máté és Lukács evangéliumában.

¹⁴ Paris, Bibliothèque Nationale de France, Ms. latin 11.958 (saec. XII), ff. 75–82. A passió megtalálható körülbelül 25 francia kéziratban a XII-től a XVI. századig, ezenkívül a Yorkból való *Directorium chori*-ba is bejegyezték (Cambridge, St John College, D 27, saec. XV).

¹⁵ Walter LIPPHARDT: *Die Geschichte des mehrstimmigen Ordinarium Missae*. Heidelberg 1950. 163; Kurt von FISCHER: *Die Passion. Musik zwischen Kunst und Kirche*. Bärenreiter, Kassel 1997. 40–56; uő: „Passion“, in *MGG* 10 (1962), Sp. 886–933; *MGG* Sachteil 7 (1997) Sp. 1456–1469.

¹⁶ Ezen a ponton az előadó utalt az ünnepeletpályájának kutatást és előadóművészetet egyesítő kettősségére, s annak a véleményének adott hangot, hogy a Schola Hungarica egy újabb lemeze egyesíthetné a régi kéziratok finomságait a nép hangját megjelenítő többszólamúsággal.

DURHAM, Cathedral Library, A.II.16 (saec. VIII), Máté- és Lukács-evangélium Northumbriából (ír típusú).

CLA II, n° 148; CLLA, n° 260; Patrick MCGURK: *Latin Gospel Books from AD 400 to AD 800*. Paris 1961. 77sqq.

Betűjelek: C L Ø, a fő scriptortól, Lowe szerint: CLA.

LONDON, British Library, Royal 1 B VII (saec. VIII), evangéliumok Northumbriából (copy of Lindisfarne Gospels, CLLA, n° 406).

CLA II n° 213.

Betűjelek: C + [†] S, a fő scriptortól, Louis Brou (Quarr Apátsága) közlése Michel Huglóhoz írott, 1953. április 23-án kelt levelében.

OXFORD, Bodleian Library, Bodley 176 (saec. VIII–IX), Köln vidékéről, származási helye: Meaux-i Saint-Faron.

CLA II n° 238; Walter Howard FRERE: *Bibliotheca musico-liturgica*. London 1901–1932; Hildesheim 1967. n° 228.

Betűjelek (csak a Máté-passióban); C T Ø, Brou szerint későbbi kéztől valók.

PARIS, BNF lat. 323 (saec. IX), Corbie iskolájából Kopasz Károly uralkodásának idejéből.

Cat. gén. des mss. latins, I. Paris 1939. 115.

Betűjelek: C T Ø, a IX–X sz. táján beírva a Máté-passióba.

PERUGIA, Biblioteca capitolare, Vitr. 2 (saec. VIII), Közép-Itália.

CLA IV, n° 408.

Betűjelek: C L Ø, későbbi hozzáadás, sötét tintával.

SZENTPÉTERVÁR, Orosz Nemzeti Könyvtár, Q v I 31 (saec. IX c), Corbie.

Jean-Baptiste THIBAUT: *Monuments de la notation ekphonétique et neumatique*. St Petersburg 1912. 22.

Betűjelek: C T (m), a fő scriptortól, az m későbbi kéztől való.

SZENT GALLEN, Stiftsbibliothek, 53 (ca. 895), „Evangelium longum”, a szentgalleni szerzetes, Sintram munkája.

CLLA, n° 1151; Anton von EEUW: www.cesg.unifr.ch/cesg-cgi/.

Betűjelek: C L S, Sintram kezétől, a szöveg fölé írva.

Michel Huglo részvétele a Szendrei Janka tiszteletére rendezett konferencián külön megtiszteltetés volt az ünnepeltnek, s ünnepi tanulmányának közlése fontos eseménye a *Magyar Egyházzene* folyóiratnak is. Nem egy kutatóról van szó a sok közül, akit a személyes ismeretség és bizonyos szűkebb közös témák készítettek részvételre, hanem olyan személyiségről, akinek neve és munkássága elválaszthatatlan az utóbbi fél évszázad gregoriánkutatásának történetétől, annak nagy eseményeitől, meghatározó vállalkozásaitól, szellemi fordulataitól. Ily módon részvétele komoly megerősítést jelent mindannak, ami a hazai gregoriánkutatásban az utóbbi több mint fél évszázadban végbement, s méltó lezárása ennek az ünnepi publikáció-sorozatnak. Széleskörű érdeklődése olyan területeket ölelt föl, mint a gregorián legkorábbi, karoling kori forrásainak kutatása, paleográfiai elemzése és repertoárjának áttekintése, a zeneelmélet kutatásának keretében a tonáriusok vizsgálata, a hagyományok elkülönítésében fontos lehetőséget jelentő alleluia-sorozatok nagyszabású áttekintése, speciális forráscsoportok, mint például a processzionálék katalógizálása stb. Ezekben a területeken végzett kutatásai nem egyszerűen sokoldalúságról árulkodnak: kivételes problémaérzékenységgel összpontosított olyan területekre, kérdésekre, amelyek a liturgikus zene történetének kulcskérdései, s e területeken olyan kutatási eredmények, összefoglaló munkák fűződnek a nevéhez, amelyek a szakma művelőinek megkerülhetetlenek. Első nagy munkája az 1950-es évekre nyúlik vissza, amikor, még solesmes-i szerzetesként, a hangjegyes miseforrások monumentális katalógusát állította össze azzal a céllal, hogy az tudományos fundamentuma legyen a római *graduale* egyetemes kritikai kiadásának (*Le Graduel Romain, vol. 2: Les sources*). Bár végcélját tekintve a vállalkozás mai szemmel antihistorikusnak tűnhet, olyan forrásfeltáró munkát, forrásösszehasonlító kutatást képvisel, amely a későbbi kutatások, szemléletváltások alapja lett, ugyanakkor a szerzőt magát olyan forrásismerettel és tapasztalattal ruházta fel, amelynek révén a gregorián kutatás majd minden területén meghatározó véleményformálónak válhatott. Ha a kutató a liturgikus ének kialakulásával, korai készletével (órómai, mozarab, gallikán) kíván foglalkozni, ha a zene elméleti és gyakorlati forrásait, kérdéseit tanulmányozza, vagy a későbbi hagyományok repertoárjának eltérései érdeklik, óhatatlanul beleütközik Michel Huglo olyan átfogó munkáiba, mint a *Les Tonaires*, a *Les Manuscrits du Processional*, vagy a RISM zeneelméleti forrásokat összegyűjtő kötete. A monumentális munkák mellett azonban legalább ilyen jelentőséggel bír az a több száz tanulmány, kisebb írás, a szakma alapirodalmához tartozó lexikonszócikk, amely pályafutását a mai napig kíséri. Részben ezeknek, részben a konferenciákon való elmaradhatatlan szereplésének köszönhető életpályájának és kutatói karakterének jellemző vonása: folyamatos és intenzív jelenléte a tudományos közéletben és annak diskurzusáiban. Különösen figyelemreméltó és tiszteletet parancsoló ez olyasvalaki részéről, aki minap töltötte be 89. esztendejét.

Kiss Gábor

cū scribis reſponſib⁹ dicebāt: alios illi
uos fecit: ſcripi nō poteſt ſaluū facere:
Surgit iſrael eſt deſcendat nūc de cruce:
et credim⁹ ei: Coſignit iero: liberet eus
nūc ſi vlt: dixit eim qd filius dei ſum:
Iſipm aut et latrones qui cōſuſi erant
cū eo improbrabāt ei: aſceti autē ho
mī: tenebre ſcē ſūt ſup vniūſis terris

16
uſq; ad hora nonā et tūc hora nona
has clamauit iſe uoce magna diceſ:
Deli heli lamasabat ani
hoc eſt: deus meus: deus meus:
ut quid reliquiſti me: quia at illic
lates: et audientes dicebāt: huius uo
cat iſte. Et cōtinuo cūreſ vn⁹ ex eis:
accepta ſpōgias impleuit aceto et impo

res ſicōtū et phariſei ad pilatū dice
tes: dñe recōdā ſum⁹ quia ſcōu
tor: ille dixit ad huc iudeſ: pōt tres
dites reſingā. Intē ergo cuſtodiri ſep
tus uſq; iohes tertiū neſcōte ueniāt
diſcipuli eius et ſurētur eus et dicant
pſcti ſurrexit amōrtuis. et erit noui
ſim⁹ error prior: prior. At illis pilat⁹:

17
In magna tercia ſcri
bateris cuſtodias: iſte cuſtodite ſicut
ſcitis. Illi aut ab eūtes munerūt ſe
pſctū. Signātes lapidē cū cuſtodibus:
Dniſſio dñi nūc iſu xpi ſcōm
Marchū. Illo temp
ſcat paſcha et agnū poſt bionū: et d
rebat ſūpmi ſacōtes et ſcribe quōd
iſm uolo tenerēt et occiderēt: dicebat